

**TEMPERAMÄLNING,
TEMA: IKONER**

ISBN 978-91-639-6676-7

Eija I. Korhonen

Bildskapandets Finesser & Fröjd

www.livselixir.net

info@livselixir.net

Förord

Den här texten är sammanställd av Eija Korhonen. Den bygger på Eijas mångåriga erfarenhet som bildlärare och konstnär, samt på de källor som anges i slutet av häftet. Materialet används i Eijas kursverksamhet, Bildskapandets Finesser & Fröjd, som täcker allt från grundkurser i teckning och måleriets olika tekniker, till konsthistoria, bildanalys, analytiskt måleri och hälsobefrämjande kreativt skapande. Utöver sitt konstnärskap är Eija också beteendevetare och doktorand i hälsopsykologi vid Göteborgs universitet.

Då ikonmåleriet är en del av den ortodoxa religionen, och då Eija själv är ateist, berörs ikonernas religiösa innebörd på Eijas kurser endast mycket kortfattad. Dock förser gångna tider oss med viktig lärdom, vilket motiverar en kortfattad historisk tillbakablick. En sådan tillbakablick hjälper oss att förstå ikonernas innebörd och speciella bildspråk. Ingenting tvingar oss dock att slaviskt följa traditioner, men att ha studerat mediet, materialet och historien hjälper oss att finna vårt eget konstnärliga uttryck¹. Den historiska tillbakablicken i detta häfte grundar sig främst på den ortodoxa kyrkans publiceringar².

Ikoner är kanoniska och symboliska. Att de är kanoniska betyder att de bygger på vissa traditionsenliga regelverk. Deras symbolik är rikt och dess budskap refererar till ett andligt liv. Gestalterna med sina attribut, såväl som färgerna och perspektivet, bär alla på en specifik innebörd. I själva verket är ikonernas hela komposition symboliskt. Därför studerar vi på Eijas temperamålningskurser med temat ikoner, ikonernas bildspråk och lär oss något om de avbildade gestalterna, men huvudsakligen koncentrerar vi oss på de måleritekniska frågorna.

Då tempera är det mest populära mediet i ikonframställningen, studerar vi materialets möjligheter. Vi bekantar oss med färgerna och lär oss vad som är brukligt inom temperamålning i allmänhet, och inom ikonmåleriet i synnerhet. Själva det måleriska utförandet håller vi dock – efter eget tycke – friare än inom asketiskt ikonmåleri. Det betyder att vi, t.ex., lämnar bönestunderna och Gudstjänsterna – vilket enligt tradition hör till ikonmåleriet – liksom religionen och Gudstron för var och en att välja. Intresset för ikonmåleri är inte avhängigt av att man är religiös, men som allt skapande, kan ikonmåleriet väcka viss andlighet. Istället för bibliska gestalter, har många under Eijas ledning t.ex. valt att måla änglar, inte sällan såsom de framställs i ikoner.

Var börjar man då? På kurserna börjar vi med att tala om ikoner, men vad beträffar lefkas – dvs. det underlag som man målar på – diskuterar vi allt från valet av ikonbräda till den färdiga grunderingen, men då studieområdet är brett och då bristen på lämplig verkstad inte sällan sätter gränser för det praktiska arbetet, lämnar vi det mångfacetterade hantverket att tillverka en egen ikonbräda (alternativt ett enklare måleriunderlag) därhän. Hur man grundar med ”äkta” gessogrund kan man lära sig på speciella kurser som Eija anordnar i ämnet, men på kurser i temperamålning med temat ikoner, koncentrerar vi oss på måleriet med temperafärger.

Det är inte vår avsikt att bokstavligen följa alla de instruktioner som man finner i det här häftet. Syftet med kompendiet, och på kurserna, är snarare att introducera ikonmåleriet från förr och nu till nybörjare. Trots allt, är det genom att vi känner till vår historia och vår samtid

¹ i slutet av kompendiet finns en svart-vit kopia på en av Eijas ikoner i serien ”Den gråtande Ängeln”, Ärkeängel Gabriel.

² Se noter.

som vi utvecklas, både som människor och som ikonmålare eller konstnärer. Även om ikonmåleriet är kanoniskt (dvs. att det följer vissa regelverk) har historien visat oss att även det traditionsbundet måleri – inte olikt allt annat – påverkas av trender – dock tenderar förändringar av det konventionella oftast ske mycket långsamt, men låt oss ta friheten, att medan vi lär oss, också våga pröva på nya saker!

Till dig som inte tidigare målat vill jag säga: Ge inte upp om något i kompendiet eller i måleriet först känns komplicerat, eller om det är mycket att minnas. Även om arbetet känns svårt, våga pröva dig fram, om och om igen. Ingen föds med en pensel i handen! Och mest lär man sig av sina misstag.

Eija Korhonen, 1999

www.livselixir.net, info@livselixir.net

Välkommen till konstens och kreativitetens berikande värld!

Bildskapandets Finesser & Fröjd

Innehållsförteckning

Förord	2
Innehållsförteckning	4
Kortfattad historisk tillbakablick:	
<i>Ikonerna i den ortodoxa kyrkan</i>	5
Om ikonmåleriets tradition och symbolik	7
<i>Mer om ikonernas "vända perspektiv"</i>	9
Ikonostasen och ikoners kanon	9
Färgsymbolik i ikoner	10
Färg som materia	
<i>Färgpigment och deras användningsområden</i>	11
<i>Färgerna förr och nu</i>	13
Om målningsunderlaget	14
<i>Limning</i>	15
<i>Gesso-grundering, lefkas</i>	15
<i>Varför gesso? Om färg som synligt ljus</i>	17
Temperafärger och emulsioner	17
<i>Emulsion och grundering</i>	17
<i>Äggemulsionens grundprincip och om bindemedel</i>	18
Recept på temperaemulsioner	20
Ett par recept av alla möjliga recept	20
Temperamålningstekniker – övningsuppgifter	21
Ikonmåleritekniker	23
<i>Grundtanken i ikonmåleri</i>	23
Speciella färgbandningar i ikonmåleri	24
Sankir (litshnoje) – <i>hudens grundfärg som även används till kläder</i>	24
Eksedra – <i>mörk brun till konturer</i>	24
Rumjana – <i>röda fläckar (prickar) på kinderna under sankir</i>	25
Reft' – <i>gråton el. grönaktig grå, och Dits' - gråton el. gråbrunton</i>	25
Teckningen överförs till målningsunderlaget	25
<i>Förgyllningen</i>	26
Var börjar man målningen?	26
<i>Glorian</i>	27
Hur man målar ikongestalernas ansikte	28
<i>Streckmarkeringar för ökad livfullhet</i>	31
Händerna i ikoner	31
Ytterligare detaljer i ikonmåleri (hår och skägg)	33
<i>Skrift</i>	33
<i>Ikonens andliga och religiösa värde</i>	33
Kort ordlista	34
Källor och litteratur	35
En ikon av Eija K.	36
Egna anteckningar	37 - 38.

Kortfattad historisk tillbakablick: Ikonerna i den Ortodoxa kyrkan

Ikonen (grek. ”*eikon*”, bild) är en helig bild inom den ortodoxa religionen. Ikoner är inte illustrationer till bibeln. Istället betraktar man ikoner som en del av bibelns budskap, jämbördiga med orden. I den ortodoxa kyrkan hänger ikonerna i *templon*, *ikonostasen* (altarväggen) och hemma hos de troende, finner man dem ofta i ”hemmets vackra hörn” som också kallas för ”fönstret mot himlen”.

Vid tiden för *ikonoklasmen* (åren 730-843), då man uppsåtligt förstörde religiösa bilder, klargjordes den ortodoxa kyrkas syn på bilder som ett språk i trons tjänst. Detta skedde vid det sjunde ekumeniska kyrkomötet i Nicea, år 787, men först år 843, då bildanhängarna vann striden, kom ikoner att bli en viktig del i den ortodoxa tron.

Vid ikonoklasmen anklagade bildmotståndarna bildanhängarna för att dyrka falska gudar. För att övervinna bildmotståndarnas anklagelser utvecklade Sankt Johannes från Damaskus en teori enligt vilken varje ny ikon speglade sin heliga förebild. Sankt Johannes menade, att detta leder till transcens mellan den gamla och den nya bilden, och därför måste konstnären följa traditionen och det accepterade sättet att måla. Endast då kan kyrkan acceptera ikonerna. Hur ikoner har framställs genom historien har förklarats i texter. Den kanske mest kända, gamla texten har sammanställts av en grekisk munk, Dionysios från Furna. Han levde under 1700-talet. Inom den ortodoxa kyrkan, däremot, har man inte tecknat ned sådana regler för ikonmåleriet. Istället har traditionen mestadels förts vidare av själva bildspråket, men historien genom har det skrivits många måleritekniska handböcker, varav den mest kända av de äldre verken är skriven av den italienske konstnären, Cenzo Cennini (se vidare nedan).

Ikoner kan målas med vilken sorts färg som helst. Man har framställt ikoner till exempel av mosaik, textil, elfenben, metall och sten – material som alla är erkända ur den teologiska synvinkeln. Det är alltså inte ”fel” att måla en ikon i olja, eller med akrylfärger, i akvarell, eller med något annat material. Prova! Det allra vanligast är dock att ikoner målas på en gessogrunderad träskiva med temperafärger.

Det finns gamla anteckningar och handböcker bevarade. Dessa berättar för oss om det konstnärliga hantverket. Jag nämnde ovan italienaren, Cennino d’Andrea Cennini som levde mellan 1370 och 1440. Han berättar för oss detaljerat hur träskivan som ikonerna målas på, först torkas, sedan kokas, sedan återigen torkas, och sedan slipas och limmas före man överhuvudtaget kan börja den svåra och mångfacetterade processen med att grundera träskivan med gesso.

Att tillverka en ikonbräda är tidskrävande. Även om vi idag varken kokar eller behandlar träskivorna med de gifter som de förr i tiden behandlades med, måste man först torka brädan, slipa den, och limma den i flera lager. Dessutom kan man – om man så önskar – limma på den textil för att minska ytspänningen. Först då kan grunderingen av brädan påbörjas.

Att tillverka en ikonbräda är ett omständigt och tidskrävande hantverk. Grunderingen läggs på i flera lager som torkas mellan strykningarna och slutligen slipas och poleras ytan slät och fin. Förr i tiden användes ofta alabaster- eller marmorpulver till gessogrund. Här i nordnorden används

mest pulveriserad krita, men går du till färghandeln för att köpa ett färdigt preparerad målningsunderlag eller frågar efter gessogrund eller gessogrundering, var på din vakt! I materialhandeln kallas alla sorters grunderingar för gesso – även oljegrund, som är olämplig för tempera.

”Äkta” gesso för temperafärger ger en bra vidhäftning av färgen. De gamla och relativt välbevarade ikonerna bevitnar om materialets hållbarhet – förutsatt att man känner till de måleritekniska kraven. Vill man arbeta med förgyllningar, är en ”äkta” gessogrund ett måste. Det går inte att måla på fet oljemålningsduk med tempera eller förgylla på akrylgrunderingar! Förgyllningar har använts rikligt i ikoner för att avbilda himmelskt ljus.

Ikonmåleriet har sina rötter i den tidiga kristna tron, i Bysans. Den bysantinska kulturen föddes omkring år 330 genom den Romerska statens inflytande, den hellenistiska kulturen och kristendomen. Det bysantinska rikets gränser kan sägas ha sträckt sig åt alla håll från huvudstaden Konstantinopel räknat, och rikets vidd har varierat under olika tidsperioder. Idag känner vi Konstantinopel som Istanbul.

Konstantinopel var det ”nya Rom”. I dess många kloster tecknade man ner antika texter som på så sätt har förvarats för eftervärlden. Jungfru Maria var stadens beskyddare. Studerar man konsthistoria och Bysans historia, förstår man, att ikonmåleriets rötter finns i gamla gravmålningar och i de senromerska kejsarbilderna, och fayyum-porträtt. En starkt förenklad framställning är kännetecknande för den bysantinska traditionen. Bildkompositionen är ofta symmetrisk, perspektivet är ofta rakt framifrån och färgerna har en symbolisk innebörd. Till exempel nämnde jag ovan förgyllningar som symboliserar himmelskt ljus. Man avsåg att skapa bilder som speglar andlighet, harmoni och himmelsk skönhet.

Teologin dikterar ikonernas motiv. Trots att gamla förebilder vägleder sättet att måla, finner man stora skillnader mellan ikoners framställningssätt beroende på var någonstans de är målade. I det tidiga ikonmåleriet kan man skönja två huvudfåror: En riktning som fick sin början i gamla Bysans och i kejsarens verkstäder. Denna riktning är noggrann och detaljerad och den grundar sig på senantika traditioner. En annan riktning härstammar från Syrien och Egypten. Den är mer avskalad och expressiv.

De äldsta ikonerna som vi känner till idag härstammar från 500-talet (Katarinaklostret i Sinai). När kristendomen under Bysans inflytande spred sig från och med 800-talet och framåt till Ryssland som slutligen kristnades år 988, spred sig även ikonmåleriet dit. Även i den ryska ikontraditionen från 1100-talet och framåt, finner man två särskilda stilriktningar: Den förfina hovstilen från Kiev (Vladimir-Suzdal), och den expressiva traditionen där färgerna är klara och kompositionen symmetrisk från Novgorod, Moskva, Kiev och Suzdal skolorna.

Den första kända ryska ikonmålaren var Alimpij. Alimpij var en munk som levde under 1000-talet, men den egentliga ryska ikontraditionen spred sig först under 1200-talet, först i Kiev och sedan i Novgorod. En av de mest kända, gamla Novgorod-ikoner härstammar från 1100-talet och kallas för ”Ängeln med det gyllene håret”. Den föreställer Ärkeängel Gabriel.

Ända fram till 1500-talet brukade ikonkonstnärerna vara okända. Detta berodde på att man inte signerade sina verk därför att arbetet med att måla en ikon ansågs vara förverkligande av Guds vilja och därmed heligt. I den ryska ikontraditionen var det brukligt att inte signera sina verk mycket längre än så, men vi känner väl till några, redan under sin tid mycket kända, ryska ikonmålare. Dessa stora konstnärer levde under ikonmåleriets guldålder under 1300-

och 1400-talen i Moskva och hette Theofanes Greken (Feofan Grek), Andrej Rubljov (också kallad Andrei Rublev eller Rubljev) och Dionisij.

Rubljovs sätt att måla speglar enkelhet. Vi känner till att Rubljov till exempel tyckte om att i undermålningen använda sig av en färgs komplementärfärg³ (också; komplement eller komplementfärg). För en röd mantel, använde Rubljov till exempel en grön undermålning. (Grönt och rött är varandras komplementärfärger). Vi vet också att Rubljov omkring åren 1401-1425-1427 målade ikonerna som kallas för "Treenigheten", som numera hänger i Tretjakov-galleriet i Moskva. "Treenigheten" är kanske den mest ansedda av alla ryska ikoner. Denna s.k. "guldålder" i det ryska ikonmåleriet fick sin motsvarighet i Bysans under den så kallade paleologrenässansen (ca 1250-1450).

Under 1700- och 1800-talet kom det västerländska måleriet att påverka ikonmåleriet och vice versa. Under det senaste århundradet har ikonkonsten återgått närmast till den bysantinska stilen. Den som är intresserad att titta på ikoner kan besöka Nationalmuseet i Stockholm där den Aschenbergska samlingen rymmer många ryska ikoner. Alternativt kan man också alltid hitta många bilder på nätet (det finns några nätadresser nämnda slutet av häftet).

Om ikonmåleriets tradition och symbolik

.....och så vidare

Kompendiet kan beställas hos E-förlaget, Eija K., www.livselixir.net, info@livselixir.net

³ Enligt färgteorier om färgtoncirkeln, är de av spektrats färger som ligger mittemot varandra i färgtoncirkeln varandras komplementfärger.